

**Οι οικονομικές κρίσεις και η αντιμετώπισή τους
στο μακρό ιστορικό χρόνο**

Κατερίνα Νικολάου
Πανεπιστήμιο Αθηνών

*Κυρία Αναπληρώτρια Πρόεδρε του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,
Αγαπητές φοιτήτριες και αγαπητοί φοιτητές,
Κυρίες και Κύριοι,
σας καλωσορίζουμε, σας ευχαριστούμε για την παρουσία σας σήμερα εδώ και
σας εύχομαι «καλό απόγευμα».*

Τη νύχτα της 3ης Οκτωβρίου του 802 έγινε στην Κωνσταντινούπολη η πλέον ήρεμη αλλαγή πολιτικού σκηνικού στην ιστορία της αυτοκρατορίας, αν εξαιρέσουμε, βέβαια, τις περιπτώσεις ομαλής δυναστικής διαδοχής. Το καθεστώς, που είχε επιβάλει η Ειρήνη Αθηναία, η πρώτη γυναίκα αυτοκράτειρα του μεσαιωνικού κόσμου, ήταν αποδυναμωμένο για διάφορους λόγους αλλά και γιατί σταθερά οδηγούσε τα κρατικά ταμεία σε μηδενικά αποθέματα. Η πολιτική των φορολογικών απαλλαγών, όπως και των παροχών σε χρήμα και είδος ήταν το όχημα που χρησιμοποίησε η κυβέρνηση προκειμένου να είναι αρεστή και να διατηρηθεί στην εξουσία.

Αρχηγός των συνωμοτών ήταν ο κατάλληλος, για τη συγκεκριμένη συγκυρία, κρατικός λειτουργός, ο λογοθέτης του γενικού, με άλλα λόγια ο υπουργός οικονομικών. Οι φρουροί του παλατιού πίστεψαν με ευκολία τα λόγια των ανώτατων υπαλλήλων, ότι δήθεν η ίδια η Ειρήνη είχε ζητήσει την αναγόρευση του Νικηφόρου και συμμετείχαν πρόθυμα στις ευφημίες. Η αυγούστα συνελήφθη, ενώ ουδείς κινήθηκε για να την υπερασπίσει. Η εξουσία πέρασε ξανά στα χέρια άνδρα ηγεμόνα και η βυζαντινή τάξις αποκαταστάθηκε.

Δεν είχε όμως την ίδια άποψη η αντιπολίτευση. Τα μέτρα, που αναγκάστηκε να πάρει ο αυτοκράτορας, ενώ αποσκοπούσαν στην εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών, στην ανακατανομή των φορολογικών βαρών, στην ανάσχεση της μεγάλης ιδιοκτησίας, στην κατάργηση της προνομιακής μεταχείρισης της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας, στην απαλλοτρίωση μέρους των εκκλησιαστικών κτημάτων, όπως και στην προαγωγή και άλλων κλάδων της οικονομίας πέραν του πρωτογενούς, κατά τον φανατικό εικονόφιλο μοναχό Θεοφάνη, υποστηρικτή του προηγούμενου καθεστώτος και στον οποίο οφείλεται η καταγραφή της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής του νέου μονάρχη, στόχευαν στην ατίμωση και στην αιχμαλωσία όσων είχαν εξουσία και στον επ' ωφελεία του αυτοκράτορα έλεγχο των πάντων. Ο Θεοφάνης αποκάλεσε αυτά τα μέτρα «κακώσεις» και έτσι πέρασαν στην ιστορία και στην ιστοριογραφία, έως ότου νεότεροι ερευνητές κατέδειξαν πως επρόκειτο για συνετό στοχευμένο δημοσιονομικό πρόγραμμα, προκειμένου να περιοριστούν ισχυρά οικονομικά συμφέροντα. Δεν ήταν η πρώτη φορά στην πορεία της αυτοκρατορίας. Είχε ήδη γίνει στο παρελθόν κατά τον 5ο και τον 6ο αι., ενώ συνέβη και στους μετέπειτα χρόνους όπως θα ακούσουμε αργότερα σήμερα το απόγευμα.

Ανακλήθηκαν οι φορολογικές απαλλαγές που η Ειρήνη είχε εκχωρήσει στην Εκκλησία, σε μονές και στα φιλανθρωπικά ιδρύματα και επανήλθε η δασμολόγηση στα τελωνεία των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου. Με τη σύσταση ειδικού φορολογικού δικαστηρίου έγινε προσπάθεια να απαιτηθεί από όλους, και ιδιαίτερα από τους πλουσίους που φοροδιέφευγαν, η πληρωμή των φόρων που πραγματικά τους αναλογούσαν. Καθώς η έγγεια ιδιοκτησία ήταν η βάση του φορολογικού συστήματος, διατάχθηκε η αναθεώρηση του Κτηματολογίου, γεγονός που έδωσε την αφορμή για την είσπραξη ενός έκτακτου τέλους, το οποίο, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, σύντομα μεταβλήθηκε σε μόνιμη προσαύξηση του φόρου. Επεκτάθηκε ο φόρος κληρονομιάς σε πρόσωπα που μέχρι τότε εξαιρούνταν, η εύρεση θησαυρού φορολογήθηκε και μάλιστα με εικοσαετή αναδρομική ισχύ και ο αιφνίδιος πλουτισμός συνεπαγόταν δήμευση της νέας περιουσίας.

Οι μικροί καραβοκύρηδες της επαρχίας υποχρεώθηκαν να αγοράσουν γη, προκειμένου να ενταχθούν στο πολεμικό ναυτικό, ενώ για τους εφοπλιστές της Κωνσταντινούπολης αυξήθηκε το επιτόκιο δανεισμού κατά 4,6 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ παράλληλα το δάνειο κατέστη κρατικό μονοπώλιο.

Οι 7ος και 8ος αιώνες, που άλλωστε άλλοτε ονομάζονταν «Σκοτεινοί», ήταν αναμφίβολα δύσκολοι και για το Βυζάντιο, με χαρακτηριστικά την πληθυσμιακή κάμψη, την αποαστικοποίηση, τη μειωμένη παραγωγή και το συρρικνωμένο εμπόριο, καθώς και έναν ιδιαίτερα αισθητό αποχρηματισμό. Όμως η αυτοκρατορία, σε αντίθεση με τα περισσότερα σύγχρονα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, διέθετε ισχυρό συγκεντρωτικό κράτος και άριστα διαρθρωμένο διοικητικό μηχανισμό. Η οικονομική ιδεολογία του, όπως εκφραζόταν μέσα από τις διοικητικές πράξεις, ήταν θεμελιωμένη στην αρχή της δίκαιης επιβάρυνσης και είχε σημαντικό αντίκτυπο στην Οικονομία. Έτσι, στην περίοδο ανασυγκρότησης, στην οποία αναφερόμαστε και οπότε διαμορφώθηκε το πλαίσιο της οικονομίας της μέσης εποχής, η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης κατόρθωσε όχι απλώς να συγκεντρώνει τον πλεονασματικό πλούτο, δηλαδή το πρωτογενές πλεόνασμα, στα χέρια της, αλλά και να αποτελεί την κινητήρια δύναμη πίσω από την κυκλοφορία του χρήματος.

Αυτά όμως συνέβαιναν στον Μεσαίωνα...

Στη σημερινή εποχή, στη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση και όχι στη βυζαντινή οικουμενικότητα, η οικονομική κρίση, τις συνέπειες της οποίας, πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, βιώνουμε με οδυνηρό τρόπο, αποτελεί, εκτός των άλλων, και πρόκληση για τον ιστορικό.

Οργανώσαμε, ως Τομέας Ιστορίας, αυτή τη διήμερη συνάντηση για να απαντήσουμε, ή να επιχειρήσουμε να απαντήσουμε, σε ερωτήματα σχετικά με τα αίτια, τα αιτιατά, τη φύση ή την έννοια αντίστοιχων φαινομένων στο παρελθόν: κατά την αρχαιότητα, στον δυτικό και στον ανατολικό μεσαίωνα, στην προβιομηχανική και στη βιομηχανική εποχή, στην εποχή της δημιουργίας του νέου οι-

κονομικού συστήματος που ενοποίησε τον κόσμο, στη χώρα μας από τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους και εξής.

Συνάδελφοι ιστορικοί άλλων ιδρυμάτων όπως και του δικού μας αλλά και ερευνητές διαφορετικών ειδικοτήτων δέχτηκαν να «συνομιλήσουν» –και γι' αυτό τους ευχαριστούμε θερμά–, όχι για να εμπνευστούμε λύσεις –αυτό είναι έγνοια άλλων επιστημόνων–, αλλά για να σκεφτούμε τις οικονομικές κρίσεις ως ιστορικό και όχι ως συγκυριακό φαινόμενο και να οδηγηθούμε σε, ενδεχομένως συγκλίνουσες, διαπιστώσεις.

Αλλά πριν πάρουν το λόγο οι ομιλητές, παρακαλώ την Αναπληρώτρια Πρόεδρο της Τμήματός μας, καθηγήτρια κυρία Αναστασία Παπαδία-Λάλα να ανέβει στο βήμα, προκειμένου να μας μεταφέρει τον χαιρετισμό της Προέδρου, καθηγήτριας κυρίας Ελένης Μαντζουράνη, και στη συνέχεια να χαιρετίσει και εκείνη τις εργασίες της διημερίδας μας.